

İSİMLƏRİN FEİL KİMİ SİNTAKTİK FUNKSIYA YERİNƏ YETİRMƏSİNƏ ŞAHİD GÖSTƏRİLƏN ŞEİRLƏR

Ruslan MƏMMƏDOV*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 10 iyul 2019; çapa qəbul edilmişdir: 18 sentyabr 2019; online-da çap edilmişdir: 20 dekabr 2019

Received: 10th July 2019; accepted: 18th September 2019; published online: 20th December 2019

Açar sözlər: şeir, şahid, isimlər, sintaktik funksiya, ismi-fail, ismi-məful, feil isimləri

Giriş

Ərəb dilində bəzi isimlərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi həm klassik Ərəb dilində, həm də müasir ərəb dilində olduqca yayğındır. Ərəb dilini öyrənən kəslərin Ərəb dilindəki isimlərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi mövzusunun öyrənmədən əski və müasir mətnləri oxuyub anlaması qeyri-mümkündür. İsimlərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi Ərəb dilində çox sıx istifadə edildiyi üçün təqribən oxuduğumuz hər mətdə feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirən isimlər ilə qarşılaşırıq. Bu dildə feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirən isimlər ilə ismi-faillər, ismi-məfullar, sifəti-müşəbbəhələr, ismi-təfdil və mübaliğə isimləri və feil isimləri nəzərdə tutulur. Ərəb dilini öyrənən kəsin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirən isimləri son dərəcə dərindən öyrənməsi ərəb dilinin öyrənilməsində önəmli bir yer tutmaqdadır. Çünki bu incəliklərinin qavranılması ədəbi, siyasi, dini və digər səpkili mətnlərin anlaşılmasını asanlaşdırır. Həmçinin bu mövzunun dərindən anlaşılması Quran ayələrinin Azərbaycan dilinə düzgün şəkildə tərcümə edilməsini təmin edir. İndiyəcən bu mövzuda Azərbaycan Ərəbşünaslıq tarixində heç bir əsər yazılmamışdır. Dərslük kitablarında baxdığımız zaman, demək olar ki, bu mövzudan heç bəhs edilmir. Halbuki öncədən söylədiyimiz kimi, bu mövzu olduqca önəmlidir. Məhz buna görə də bəzi Ərəb dilçilər bu mövzunun önəmini dərk etdikləri üçün bu mövzuda müstəqil kitablar tərtib etmişlər. Dili öyrənən kəsin bu mövzuda dərinləşməsi və mümkün olduqca, bu mövzu barədə əlavə məlumat əldə etməsi onun dili daha da dərindən öyrənməsinin təminatçısıdır. Hər bir müəllim bu mövzuya xüsusi diqqət ayırmalı və çalışmalıdır ki, tələbələrə bu mövzunu dərindən öyrənə bilsin. Əks təqdirdə, Ərəb dili ilə bağlı öncədən əldə edilmiş biliklər bu mövzuda dərinləşmədən mətn oxumada elə də köməyimizi yetişə bilməyəcək.

1. Feil isimlərinin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsində şahid olaraq

istifadə edilən şeirlər

Ərəb dilində feil isimlərinin sayı çox deyildir. Qrammatika kitablarında feil isimləri incələyərkən feil isimlərinin zaman baxımından təqsimatı aparılmışdır. Məlum olduğu kimi, feil isimləri keçmiş, indiki və gələcək zaman olaraq üç qismə ayrılır. Hər üç zamanda olan feil isminin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi mümkündür. Feil isimləri feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirdikləri zaman həm fail/mübtəda, həm də məfulun bihi/tamamlıq tələb edirlər.

فَهَيْهَاتَ هَيْهَاتَ الْعَقِيقُ وَ مَنْ بِهِ

* magistr, İstanbul Aydın Universiteti
e-mail: ruslanmuderris@gmail.com

و هَيْهَاتَ جُلٌّ بِالْعَقِيقِ نُوْاصِلُهُ

(*Əqiq və oradakılar uzaqlaşdılar, uzaqlaşdılar, Əqiqdəki əlaqə qurduğumuz dostlar uzaqlaşdılar və oradakılar uzaqlaşdı*). (1, s. 836)

Bu şeirdə هَيْهَاتَ feil ismi feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirərək həm fail, həm də özündən sonra tamamlıq tələb etmişdir. Burada الْعَقِيقُ ismi fail rolundadır. Yəni onun irabın raf növünü qəbul etməsinin səbəbi onun feil isminin faili olduğu üçündür. Bu şeir Cərir bin Atiyyəyə aid şeirdir.

Aşağıdakı şeirdə و feil ismi feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirmişdir.

وَأَبِي أَنْتَ وَفُوكَ الْأَشْنَبُ
كَأَنَّما ذُرٌّ عَلَيْهِ الزَّرْنَبُ

(*Təəccüb edirəm. Atam sənə və üzərinə safran səpilmiş inci dişli ağzına fəda olsun*).

Bu şeirdə indiki zaman mənalı و feil ismi gizli أَنَا əvəzliyini fail, yəni mübtəda olaraq tələb etmişdir.

Bu feil ismi bu şeirdə أَبِي kəlməsini tamamlıq olaraq tələb etmişdir.

وَأَهَا لَسَلْمَى ثُمَّ وَأَهَا وَأَهَا
يَا لَيْتَ عَيْنَاهَا لَنَا وَفَهَا

(*Təəccüb edirəm Səlmaya və sonra yenə təəccüb edirəm, təəccüb edirəm.*

Kaş ki, onun gözləri və ağzı bizim olsaydı). (2, s. 387-388)

Bu şeirdə وَأَهَا feil ismi özündən sonra gələn سلمى ismini tamamlıq olaraq tələb etmişdir. Bu şeirdə feil isminin tələb etdiyi failin gizli əvəzlik olduğu düşünülə bilər. Yəni وَأَهَا feil isminin faili gizli أَنَا əvəzliyi olduğu hesab edilməkdədir.

وَقَوْلِي كُلَّمَا جَشَأْتُ وَجَاشَتْ
مَكَانَكَ تُحْمَدِي أَوْ تَسْتَرِيحِي

(*Nəfsim qorxduğu və həyacanlandığı zaman (nəfsimə) söylədiyim budur.*

Yerində qal, mədh ediləsən və rahatlayasan).

Bu şeirdə مَكَانَكَ feil ismi əmr anlamı ehtiva edir və bu feil özündən sonra gələn əvəzliyi özünə tamamlıq olaraq tələb etmişdir. Feil isminin tələb etdiyi mübtəda isə gizli أَنْتُ əvəzliyi hesab edilir.

2. Feili əvəz edən bilən məsdərin feil kimi sintaktik funksiya yetirməsində şahid olaraq istifadə edilən şeirlər

Cəlaləddin Suyutinin fikrincə görə, sonu tənvinlə bitən məsdər, yəni önündə ال olmayan və izafət əlaqəsində birinci (asılı) tərəfdə yer almayan məsdər məchul qəlibdə olan tam feil kimi işlənərək naibi-failə irabın raf növünü qəbul etdirir. (3, s. 50) Lakin bu məsələ dilçilər arasında ixtilaflıdır. (4, s. 890) Dəməmini bunu İbn Xarufdan nəql edərək onun belə dediyini bizə xəbər vermişdir. Mənada anlaşılmazlıq olmazsa, məsdərin məchul qəlibdə olan tam feil kimi naibi-fail tələb etməsi icazəlidir. (4, s. 890) Amma Cəlaləddin Suyuti bu mövzuda daha haqlı görünür. Çünki Cəlaləddin Suyuti öz kitabında haqlı olduğunu isbatlamaq üçün bir neçə örnək göstərmişdir.

Cəlaləddin Suyutinin verdiyi örnəkləri incələdiyimiz zaman sonu tənvinlə bitən məsdərin məchul qəlibdə olan tam feil kimi işlənərək naibi-failə irabın raf növünü qəbul etdirə bilməsi görüşünün daha doğru bir görüş olduğu aydın bir şəkildə ortaya çıxır.

عَلَى جَيْنَ أَلْهَى النَّاسَ جُلْ أُمُورِهِمْ
فَنَدَلًا زُرْبُ الْمَالِ نَدَلُ الثَّعَالِبِ (5, s. 155)

*(İnsanları işlərinin çoxluğu məşğul etdiyi zaman
Ey Züreyq sən də malı tülkünün sürətlə qapdığı kimi qap).*

Bu şeirdə المال kəlməsi ندلا məsdərinin tələbi ilə irabın nasb növünü qəbul etmişdir. Bu şeirdə ندلا məsdəri أندل feilinin əvəzedicisidir. ندلا məsdərinin tələb etdiyi mübtədə (fail) isə أنت əvəzliyidir. Burada أنت əvəzliyi gizli şəkildə feil üçün mübtədə rolunda çıxış etmişdir.

يَا قَابِلَ التَّوْبِ غُفْرَانًا مَاتِمٍ قَدْ
أَسْنَفْتَهَا، أَنَا مِنْهَا خَائِفٌ وَجِلٌ

*(Ey tövbəni qəbul edən, öncədən etdiyim günahları bağışla,
Mən onlardan qorxuram və ürəkürəm).*

Bu şeirdə مَاتِمٍ kəlməsi غفرانا məsdərinin tələbi ilə irabın nasb növünü qəbul etmişdir. Burada غفرانا kəlməsi ilə ifadə olunan məsdər اغفر feilinin əvəzedicisidir. Lakin əmr feili cümlədən ixtisar edilmişdir. Əmr feilinin məsdəri isə əmr feilinin funksiyasını yerinə yetirmişdir. Lakin İbn Hişam öz feilini əvəzləyən məsdərlərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsini qəti şəkildə qəbul etmirdi. İbn Hişamdən öncə belə bir iddia ilə çıxış edən bir dilçinin mənbələrdə adı keçməmişdir. Amma bir çox müasir ərəb dili qrammatika kitablarında dilçilərin üstün tutduqları görüş İbn Hişamın ortaya qoyduğu görüşün əksinədir.

3. Tənvinli məsdərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi

Bəzi məsdərlər tənvinli olaraq feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirirlər. Bu zaman məsdərin önündə əlif-lam artıqlı işlənəz. Bu cür məsdərlər həm fail (mübtədə), həm də tamamlıq tələb edirlər. Aşağıdakı şeir buna örnəkdir.

قَلُولًا رَجَاءَ النَّصْرِ مِنْكَ وَرَهْبَةً
عِقَابِكَ قَدْ كَانُوا لَنَا كَالْمَوَارِدِ

(Əgər onların sənənin yardımına ümidi olmasaydı və bizdə sənənin bizi cəzalandırma qorxusu olmasaydı, onlar bizim üçün suya gedən yollara çevrilərdilər). (6, s. 670)

Bu şeirdə رهبة məsdərinin sonu tənvin ilə bitir. Bu məsdər özündən sonra həm fail, həm də mübtədə tələb edir. Burada failin təsəvvürdə olması qəbul edilir. Tamamlığa gəlincə isə, burada tamamlıq عِقَابِكَ kəlməsidir.

بُضْرَبٍ بِالسُّيُوفِ رُؤُوسَ قَوْمٍ
أَرْلْنَا هَامَهُنَّ عَنِ الْمَقِيلِ

*(Qılınclarla qövmün başlarını vurmaqla
Başların kəllə sümüyünü boyundan qopardıq). (7, s. 89)*

Bu şeirdə بَضْرَبٍ məsdəri feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirərək رُؤُوسَ kəlməsini irabın nasb növündə idarə etmişdir. Mübtədanın isə təsəvvürdə olduğu qəbul edilir. Bu şeirdə failin bitişən نا əvəzliyi olduğu söylənilir.

4. Cümlədən silinmiş məsdərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi

Əski qrammatika kitablarında məsdərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi üçün bir neçə şərtlər qeyd edilmişdir. Bu şərtlərdən biri də məsdərin cümlədə əyani şəkildə iştirak etməsidir. Lakin digər mövzularda olduğu kimi, bu mövzuda da dilçilər arasında ixtilaf vardır. Bəzi dilçilər cümlədən silinmiş məsdərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsini mütləq şəkildə qadağan etmişlər. Bəzi dilçilər isə bunun mümkün olduğunu görüşündə olmuşlar. Məsdərlər bəzən cümlədə əyani şəkildə iştirak etmədikləri zaman da feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirərək tamamlığa irabın nasb növünü qəbul edə bilərlər. İbn Hişama görə, cümlədən silinmiş məsdər feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirə bilməz.

Abbas Həsən isə cümlədən silinmiş məsdərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi məsələsində daha da təfsilata varmışdır. Abbas Həsənə görə, cümlədən silinmiş məsdərin sintaktik yöndən təsir etdiyi cümlə üzvü şibhi-cümlə ilə ifadə olunmuşsa, məsdər sintaktik yöndən təsir etdiyi cümlə üzvü üzərində irab yönündən təsir göstərə bilər. Əks təqdirdə isə, bu, mümkün deyildir. (5, s. 159)

Cəlaleddin Suyuti isə feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirən məsdəri təyini əvəzlik hesab etdiyi üçün məsdərin sintaktik yöndən təsir etdiyi kəlmənin cümlədən silinməsinə doğru hesab etməmişdir. (3, s. 46)

Aşağıdakı şeirdə belə bir durum ilə qarşılaşırıq:

هَلْ تَذْكُرُونَ أَلَى الدَّيْرَيْنِ هَجَرْتَكُمْ
وَمَسَحَكُمْ صُلْبَكُمْ رَحْمَانُ قَرِيْبَانَا

(*İki məbədə hicrət etməyinizi, xaçınız üzərindən məsh etməyinizi və yaxınlaşmaq üçün, ey Rəhman, deməyinizi xatırlayırsınız mı?*) (8, s. 186)

Bu şeirdə قول məsdəri cümlədən silinmişdir və o رَحْمَانُ kəlməsinə sintaktik yöndən irabın nasb növünü qəbul etmişdir. Ənənəvi ərəb dilində bu, irabın məhəllən qəbul etməsi təbiri ilə ifadə edilir.

5. İkinci və üçüncü növ təyini söz birləşməsinin asılı tərəfində yer alan məsdərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi

Təyini söz birləşməsinin asılı tərəfi olan məsdərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi fərqli şəkillərdə varid ola bilər. Bəzən məsdər öz faili ilə təyini söz birləşməsi quraraq sintaktik əlaqə yaradır və feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirir. Bəzən də məsdər öz məfulu ilə eyni sintaktik əlaqəyə girərək feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirir. Aşağıdakı şeirdə məsdər öz faili ilə sintaktik əlaqəyə girmiş və tamamlıq tələb etmişdir. Tələb etdiyi tamamlığı isə irabın nasb növündə idarə etmişdir.

تَأَنَّ وَلَا تَعْجَلْ بِلَوْمِكَ صَاحِبًا
لَعَلَّ لَهُ عُدْرًا وَأَنْتَ تَلُومُ

(*Təmkinli ol, dostunu qınamağa tələsmə.*

Sən onu qınayarkən, bəlkə, onun üzrü vardır.) (5, s. 155)

Bu şeirdə لَوْمُ məsdəri feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirmişdir və كِ əvəzliyinə təsəvvürdə (məhəllən) irabın raf növünü qəbul etdirmişdir. Burada صَاحِبًا kəliməsi isə tamamlıqdır (məfuldur).

وَأَفْتَلُ دَاءِ رُؤْيَةِ الْعَيْنِ ظَالِمًا
بُيْسِيءٌ، وَيُتْلَى فِي الْمَحَافِلِ حَمْدُهُ

(Ən öldürücü xəstəlik pislik edən zalımı

Toplum içərisində mədh edilərkən gözün görməsidir). (5, s. 159)

Bu şeirdə رُوِيَّةُ məsdəri feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirmişdir. Bu məsdər ilk öncə öz faili olan العَيْن kəliməsi ilə sintaktik əlaqəyə girib asılı tərəfdə yer almışdır. Bundan sonra ظَالِمًا kəliməsini özünə tamamlıq olaraq tələb etmişdir.

حَتَّى تَهْجَرَ فِي الرِّوَا ح وَهَاجَهَا
طَلَبَ الْمُعْتَبِرِ حَقَّهُ الْمَظْلُومُ

(Günəş batdığı zaman şiddətli istidə yürüdü və məzlum borc sahibinin öz haqqını tələb etdiyi kimi (bu uzunqulaq da) öz dişisini (suya yetişməyə) təhrik etdi). (9, s. 11)

Bu şeirdə طَلَبَ məsdəri öz faili ilə üçüncü növ təyini söz birləşməsi yaradaraq tələb etdiyi حَقَّهُ kəlməsini tamamlıq olaraq tələb etmişdir.

السَّالِكُ الشُّعْرَةَ الْيَقْظَانَ سَالِحَهَا
مَشَى الْهَلُوكِ عَلَيْهَا الْخَيْلُ الْفُضْلُ

(Sən yolçusu oyanıq olan bir keçiddə üzərində xeyəl¹ olduğu halda, yataq paltarı geyinmiş əxlaqsız qadının yeriyişi ilə yeriyirsən). (4, s. 900)

Bu şeirdə مَشَى məsdəri الْهَلُوكِ kəlməsi ilə təyini söz birləşməsi yaradaraq, onun əsas tərəfi olmuşdur. Burada الْهَلُوكِ kəlməsi məsdərin faili rolundadır.

أَفْنَى تِلَادِي وَمَا جَمَعْتُ مِنْ نَشَبٍ
قَرَعَ الْقَوَاقِيرِ أَفْوَاهُ الْأَبَارِيْقِ

(Şərab tabağının ağızlarının qədəhlərə toxunması

Köhnə malımı və topladığım daşınmaz əmlakımı məhv etdi). (10)

Bu şeirdə feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirən məsdər faili ilə deyil, tamamlığı ilə üçüncü növ təyini söz birləşməsi yaratmışdır. Burada الْقَوَاقِيرِ kəlməsi tamamlıqdır. Məsdərin faili isə أَفْوَاهُ kəlməsidir.

أَلَا إِنَّ ظَلَمَ نَفْسِهِ الْمَرْءُ بَيِّنٌ
إِذَا لَمْ يَصْنَعْهَا عَنْ هَوَى يَغْلِبُ الْعَقْلَا

(Diqqət! İnsanın nəfsinə zülmü aşkardır.

Əgər o, öz nəfsini aqlını məğlub edən istəkdən qorumazsa). (11, s. 297)

تَنْفِي يَدَاهَا الْحَصَى فِي كُلِّ هَاجِرَةٍ
نَفْيِ الدَّرَاهِيمِ تَنْقَادُ الصِّيَارِيْفِ

((Bu dəvə) günortanın istisində (yürüdüüyü zaman)

Sərrafların dirhəmləri atdığı kimi, iki əli ilə daşları (kənara) atar). (4, s. 898)

قَدْ كُنْتُ دَانِيْتُ بِهَا حَسَانَا
مَخَافَةَ الْإِفْلَاسِ وَاللِّيَانَا

¹ “Xeyəl” (خَيْلٌ) geyim növüdür. Bu geyim köynək kimi qısa olduğu üçün onu geyən qadının bədəni arxa və ön tərəflərdən açıqda qalır.

(İflas etməsindən və (borcu) ertələməsindən qorxduğum üçün Həssanın mənə olan borcu müqabilində ondan cariyə aldım). (8, s. 192)

6. Kəmiyyətə cəm olan məsdərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi

وَعَدْتِ وَكَانَ الْخُلْفُ مِنْكَ سَجِيَّةً
مَوَاعِيدَ عَرْقُوبِ أَخَاهُ بِيئْرَبِ

(Sözünü tutmamaq sənin bir xarakterin olduğu halda, Örqübün Yəsribdə qardaşına vəd vermələri kimi mənə vəd verdin). (11, s. 292)

وَجَرَّبُوهُ فَمَا زَادَتْ تَجَارِبُهُمْ
أَبَا قُدَامَةَ إِلَّا الْمَجْدَ وَالْفُنْعَا

(Onlar onu sınaq etdilər və onların Əbu Qüdaməni sınaqları yalnız şərəf və sayğı atırdı). (5, s. 159)

7. Önündə ال artiklı olan məsdərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi

لَقَدْ عَلِمْتُ أُولَى الْمَغِيرَةِ أَنْتِي
لَقِيْتُ فَلَمْ أَتُكَلَّ عَنِ الضَّرْبِ مِسْمَعًا (12, s. 207)

(Basqın edən atlıların ilki bilir ki, Mən düşmənlə qarşılaşdım və Mismanın başını vurmaqdan geri çəkilmədim).

عَجِبْتُ مِنَ الرِّزْقِ الْمُسِيِّءِ إِلَهَهُ
وَمِنْ تَرْكِ بَعْضِ الصَّالِحِينَ فَقِيرًا (11, s. 299)

(Pis insana öz ilahının ruzi verməsinə və bəzi saleh kəsləri isə fəqir tərk etməsinə təəccüb edirəm).

وَمَا الْحَرْبُ إِلَّا مَا عَلِمْتُمْ وَنُفْتُمْ
وَمَا هُوَ عَنْهَا بِالْحَدِيثِ الْمُرْجَمِ (8, s. 185)

(Hərb sizin bildiyiniz və təcrübə etdiyiniz bir şeydir. O, sizin zənn etdiyiniz xəbər deyildir).

يُحَايِي بِهِ الْجَلْدَ الَّذِي هُوَ حَازِمٌ
بِضَرْبَةِ كَفِّيهِ الْمَلَا نَفْسَ رَاكِبِ

(Mətanət sahibi olan səbirli insan ovuclarını torpağa vuraraq, Su ilə yolçuya can verər).

إِنَّ وَجْدِي بِكَ الشَّدِيدِ أَرَانِي
عَاذِرًا مَنْ عَاهَدْتُ فَيْكَ عَدُولًا

(Mənim sənə duyduğum güclü eşqim sənə olan eşqimdən dolayı məni qınayan kimsələri üzr diləyən kəslərə çevirdi).

ضَعِيفُ النَّكَايَةِ أَعْدَاءُهُ
يَخَالُ الْفِرَارَ يَرَاخِي الْأَجَلَ

(Düşmənlərinə zərər verməkdə gücsüzdür,
Zənn edir ki, qaçmaq əcəli ondan uzaqlaşdıracaq).

فَاتَّكَ وَالتَّابِينَ عُرْوَةَ بَعْدَمَا
دَعَاكَ وَأَيَّدِينَا إِلَيْهِ شَوَارِعُ

(Əllərimiz ona tərəf uzandığı halda
Onun səni çağırmasından sonra sənin Ürvəni mədh etməyin...).

8. Mimli məsdərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi

Mimli məsdərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi dildə çox yaygın olmamasına rəğmən, bəzi şeirlərdə bu cür məsdərlərin feil kimi işlənməsinə rast gəlinmişdir.

أَظْلَمُ إِنَّ مُصَابِكُمْ رَجُلًا
أَهْدَى السَّلَامَ تَحِيَّةَ ظَلْمٍ

(Ey zalım, salam verən bir kişiye sizin sıxıntı verməyiniz zülmdür).

9. İsmi-məsdərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi

أَكْفَرًا بَعْدَ رَدِّ الْمَوْتِ عَنِّي
وَبَعْدَ عَطَانِكَ الْمَائَةِ الرِّتَاعَا

(Məni ölümdən qurtarıb
Və mənə yüz dəvə verdikdən sonra nankorluqmu edim?)

إِذَا صَحَّ عَوْنُ الْخَالِقِ الْمَرْءَ لَمْ يَجِدْ
عَسِيرًا مِنَ الْأَمَالِ إِلَّا مُبَسَّرًا

(Xalığın insana yardımını həyata keçdikdən sonra
Hər çətin iş asan olur).

بِعَشْرَتِكَ الْكَرَامَ تُعَدُّ مِنْهُمْ
فَلَا تُرَيِّنَ لِعَيْرِهِمْ أَلْوَفَا

(Kübar kəslər ilə dostluq etməklə onlardan sayılırsan. Onlardan başqasına dost kimi görünmə).

10. Mimli məsdərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsində şahid olaraq istifadə edilən hədis

Bəzi hədislərin mətnində istifadə edilən məsdərlərin feil kimi işlənməsinə rast gəlinmişdir və dilçilər bu hədislərdən bəzilərini şahid olaraq istifadə etmişlər.

مِنْ قُبُلَةِ الرَّجُلِ امْرَأَتُهُ الْوُضُوءُ

(Kişinin arvadını öpməsi dəstəməzi yenilənməyi vacib qılar).

Bu hədisdə قيلة kəlimə növü olaraq məsdərdir və feil kimi işləndiyi üçün özündən sonra həm fail, həm də tamamlıq tələb etmişdir.

11. İsmi-failin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsində dəlil olaraq istifadə edilən şeirlər

دَعِ الْمَكَارِمَ لَا تَرْحَلْ لِبُغْيَتِهَا
وَأَقْعُدْ فَإِنَّكَ أَنْتَ الطَّاعِمُ الْكَاسِي

(Tərifləyici davranışları tərk et, onları tələb etmək üçün cəhd etmə
(Öz evində) otur. Çünki sən yedirilirsən və geydirilirsən).

الْقَاتِلِينَ الْمَلِكِ الْخَالِجًا
خَيْرٌ مَعِدٍ حَسَبًا وَنَاتِلًا

(Soyca və yaxşı əməl baxımından Məadd qəbiləsinin ən xeyirli ən igid kralını
öldürdülər).

كَنَاطِحِ صَخْرَةٍ يَوْمًا لِيُوهِنَهَا
فَلَمْ يَصُرْهَا وَ أَوْهَى قَرْنَهُ الْوَعْلُ

(Qayanı qırmaq üçün buynuzu ilə qayaya vuran, amma qaya yox, öz buynuzu
zərər görəndə dağ keçisi kimidir).

12. İsmi-təfdilin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi

مُنِعَتْ شَيْئًا فَأَكْثَرَتْ الْوَلُوعَ بِهِ
وَحَبُّ شَيْءٍ إِلَى الْإِنْسَانِ مَا مَنَعَا

(Sənə bir şey yasaqlanmışdır, amma sən o şeyə çox düşkünsən”.
İnsana yasaqlanan şey onun ən düşkün olduğu şeydir).

وَمَنْ لَمْ يَمُتْ بِالسَّيْفِ مَاتَ بِغَيْرِهِ
تَنَوَّعَتْ الْأَسْبَابُ وَالْمَوْتُ وَاحِدٌ

(Kim qılınc ilə ölməzsə, qılıncdan başqası ilə ölür.
Səbəblər fərqli, ölüm təkdir).

13. Sifati-müşəbbəhənin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsi

رَأَيْتُكَ لَمَّا أَنْ عَرَفْتُ وُجُوهَنَا
صَدَدْتَ وَ طَبَّتَ النَّفْسَ يَا قَيْسُ عَنْ عَمْرُو

(Mən səni gördüm. Bizi tanıdığı zaman (qənimətsiz olaraq döyüşdən geri
dönmək ilə) razı qaldın və Amrdan uzaqlaşdın, ey Qeys).

Nəticə

Buraya qədər izah etməyə çalışdığımız mövzu qaynaqlarda mövcud olan nəhv kitablarında təfəsilatlı bir şəkildə izah edilmişdir. Bəzi dilçilərin mövzu ilə bağlı öz dil məzhəbləri olmuş və ümumi olaraq, Bəsrə və Kufə dil məktəbindən bəzi görüşləri ilə ayrılmışlar. Bunların başında gələnlərdən biri də İbn Hişamdır. İbn Hişam, öz feilini

əvəzləyən məsdərin feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirməsini qəbul etməmişdir. İbn Hişama görə, *زيدا ضربا* ibarəsində *ضربا* məsdəri feilini əvəzlədiyi üçün feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirə bilməz. Bu səbəbdən bu ibarədə *زيدا* isminin irabın nasb növünü qəbul etməsi məsdər ilə əlaqəli değıldir. İbn Hişama görə, bu ibarədə *زيدا* isminin irabın nasb növünü qəbul etməsi cümlədən həzf edilmiş *اضرب* feili ilə əlaqəlidir. Lakin Sibəveyhi tərəfdarlarının məzhəbinə görə, bu cür ibarələrdə məsdər feil kimi sintaktik funksiya yerinə yetirmişdir. *زيدا* kəliməsinin isə irabın nasb növünü qəbul etməsi məsdər ilə əlaqədardır.

ƏDƏBİYYAT

1. 2013. عثيمن, محمد بن. شرح ألفية ابن مالك. اهرة : دار الكتب العلمية, s. 55. Cild 1. 780.
2. 2012. الحميد, محمد محيي الدين عبد. سبيل الهدى على شرح طرن الندى. لبنان : دار الكتب العلمية, s. 45. 350.
3. 2012. جلال الدين السيوطي. همع الهوامع في شرح جمع الجوامع. نامəlum: 2012. دار الكتب العلمية, s. 65. Cild 3. 850.
4. 2011. الصبان. حاشية الصبان على شرح تأشمونى على ألفية ابن مالك. لبنان : دار الفكر, s. 458. Cild 2. 2890.
5. 1997. عباس حسن. النحو الوافي. بيروت : المكتبة المحمدية, s. 75. Cild 3. 1250.
6. 2015. آلوسي, محمود. حاشية الألوسي على شرح طرن الندى. بيروت : دار النور, s. 50. Cild 1. 850.
7. 2010. عيل, عبد الله بن. شرح ألفية ابنعيل. بيروت : المكتبة العصرية, s. 980. Cild 3. 43.
8. 2000. خالد الأزهرى. شرح التصريح على التوضيح. بيروت : دار الكتب العلمية, s. 55. Cild 3. 450.
9. 2008. هشام, عبد الله بن. أوضح المسالك إلى ألفية ابن مالك. بيروت : دار ابن كثير, s. 459. Cild 2.
10. 2006. عبد الله بن هشام. شرح شذور الذهب في معرفة كلام العرب. بيروت : المكتبة العصرية, s. 450. Cild 1.
11. 2010. هشام, عبد الله بن. شرح قطر الندى و بل الصدى. بيروت : المكتبة العصرية, s. 452. Cild 1.
12. 2009. الشيخ مصطفى اللابىنى. جامع الدروس العربية. بيروت : دار الكتب العلمية, s. 35. Cild 2. 450.
13. 2010. العيني, بدر الدين. الماصد النحوية. فاهرة : دار السلام, s. 788. 55.
14. 2003. بيطار, عاصم. النحو والصرف. دمشق : منشورات جامعة دمشق, s. 455. Cild 1. 30.
15. 1990. خلف, عمر بن. تسيف اللسان و تنيح الجنان. بيروت : دار الكتب العلمية, s. 96. Cild 1. 21.
16. 2009. الهاشمى, أحمد بن براهيم. الواعد الأساسية للة العربية. لبنان : المكتبة العصرية, s. 55. Cild 1. 859.
17. 1992. المرادى, ابن أم قاسم. توضيح الماسيد والمسالك بشرح ألفية ابن مالك. 2008 : دار الكتب العلمية, s. 56. Cild 1. 562.
18. 2009. الغلايىنى, شيخ مصطفى. جامع الدروس العربية. بيروت : دار الكتب العلمية, s. 25. Cild 1. 600.
19. 1999. محمد, عيد. النحو المصفى. قاهرة : مكتبة الشباب, s. 600. 568.

Summary

Ruslan Mammadov

In the Arabic Language Books Reveals that the Feel is Done to the Syntactical Function

The grammarians based their deduction of grammatical rules on several sources, and when we look at the ancient and contemporary grammatical books, we see that the most important one of these sources is the Noble Qur'an.

Every grammatical person to prove his opinion, firstly tries to bring evidence and witness from the Noble Qur'an, because inferring verses from the Noble Qur'an is the most powerful evidence for grammarians.

The second degree source is Arabic poetry, and therefore it is permissible to deduct grammatical evidence. But an important condition is that a poet be of the lexical citation age (istishhād), which extends from pre-Islamic times to the 150th year of the Prophet's migration.

And the third degree proverbs were represented by the Arabs in the lexical citation age (istishhād). Then, the fourth degree source is Prophet Muhammad Saying (Hadith), but some

grammarians refused to deduct prophetic Sayings. Explanations of the most Sayings were conveyed in the sense, not on its words. Therefore, these grammarians refused to cite it.

The number of poems, hadiths, and Quranic verses used as witness / evidence on the subject "The Execution of Nouns as Syntactic Feels" in grammar books is far too numerous. We gathered together some of these witnesses and tried to translate them into Azerbaijani. Because it is important to understand the subject matter correctly, in verses and verses of the language that we use as evidence. For this reason, the correct translation of poems, as evidenced by the rules of pardon, into the Azerbaijani language is of great importance.

Key words: Poetry, witness, nouns used as verbs

Резюме

Руслан Мамедов

Стихи, в которых существительные синтаксически выполняют роль глаголов

Как в классическом, так и в современном арабском языке довольно распространен тот факт, что некоторые существительные выполняют синтаксические функции глаголов. Для изучающих арабский язык невозможно читать и понимать древние и современные тексты, не изучив этот аспект. Почти в каждом тексте, который мы читаем, можно встретить существительные, выполняющие синтаксические функции глаголов, что очень характерно для арабского языка. Здесь имеются ввиду существительные, которые выполняют синтаксические функции глаголов, включающие в себя существительные, местоимения, прилагательные, прилагательные, местоимения и глагольные существительные. Для изучающего арабский язык очень важным является глубокое ознакомление с существительными, которые выполняют синтаксические функции глагола, потому что знание этих тонкостей облегчает понимание литературных, политических, религиозных и других стилизованных текстов. Кроме того, глубокое понимание данного аспекта способствует правильному переводу аятов Корана на азербайджанский язык. До сих пор в истории азербайджанского арабоведения не было написано ни одной работы по данной теме. В учебниках также, можно сказать, этот вопрос практически не рассматривается. Однако, как мы уже говорили, эта тема очень важна. Вот почему некоторые арабские лингвисты составили книги по этому вопросу, поскольку они понимают всю важность этого вопроса. Изучение данного предмета и получение дополнительной информации является гарантией того, что изучение языка становится более углубленным. Каждый учитель должен уделять особое внимание этой теме и усердно работать, чтобы ученики имели более осмысленное понимание предмета. В противном случае предварительное знание арабского языка без углубления в предмет не поможет нам в чтении текста.

Ключевые слова: выполнение синтаксических функций, аят, имена существительные, глагол

Redaksiya heyətinin üzvü b/m. Musayev Nəsrəddin Musa oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.